

Ἐκκλησιολογία, Πνευματολογία καὶ Πνευματικότητα στὴν Ὁρθόδοξη Παράδοση*

ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ. ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ**

Εἰσαγωγή

Εἶναι γεγονός ὅτι ἐνῶ τὸ κείμενο τῆς Ἐπιτροπῆς Πίστη καὶ Τάξη «Ἡ Ἐκκλησία. Πρὸς ἓνα κοινὸ ὄραμα» (No. 214) ἀναφέρεται στὴν Ἐκκλησία ὡς τὴν «Ἐκκλησία τοῦ Τριαδικοῦ Θεοῦ» (Β' Κεφάλαιο), ἐπισημαίνοντας τὴν τριαδολογικὴ θεμελίωση καὶ συγκρότηση τῆς Ἐκκλησίας ὡς κοινωνίας, τὸ κείμενο αὐτὸ δὲν ἀναπτύσσει ἐπαρκῶς τὴν ἰδιάζουσα συμβολὴ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος στὴν ἐπιτέλεση τοῦ σωτηριώδους ἔργου τῆς Ἐκκλησίας στὸν κόσμο. Αὐτὸ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα νὰ μὴν παρουσιάζεται μέσα στὸ ἐν λόγω κείμενο ξεκάθαρα καὶ ἐμφαντικὰ ἡ σχέση πού πρέπει νὰ ὑπάρχει μεταξύ Ἐκκλησιολογίας καὶ Πνευματολογίας. Γι' αὐτὸ ἀκριβῶς σκοπὸς τοῦ παρόντος ἄρθρου εἶναι νὰ παρουσιάσει τὴν ὀρθόδοξη ἄποψη γιὰ τὴ σχέση μεταξύ Ἐκκλησιολογίας καὶ Πνευματολογίας, πιστεύοντας ὅτι ἡ παρουσίαση αὐτή, ὅπως ἀσφαλῶς καὶ ἡ παρουσίαση ἄλλων ὁμολογιακῶν θέσεων σχετικὰ μὲ τὸ ἐν λόγω ζήτημα, μπορεῖ νὰ ἐμπλουτίσει τὸν θεολογικὸ προβληματισμὸ καὶ νὰ βοηθήσει νὰ ὑπάρξει κατὰ τὸ δυνατόν ἡ ἐπιθυμητὴ σύγκλιση στὸ πλαίσιο τοῦ οἰκουμενικοῦ διαλόγου.

Ἐξάλλου ἡ διευκρίνιση τῆς ἔννοιας τῆς πνευματικότητας ἀπὸ θεολογικὴ καὶ ἰδιαίτερα ἀπὸ ὀρθόδοξη ἄποψη εἶναι ἀπολύτως ἀναγκαία, γιατί μπορεῖ ὄχι μόνον νὰ βοηθήσει στὴν ἄρση κάποιων παρεξηγήσεων πού ὀφείλονται σὲ μιὰ διάχυτη ἀνθρωποκεντρικὴ κατανόηση τῆς πνευματικότητας, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναδείξει τὴ σχέση της τόσο μὲ τὴν Πνευματολογία, ὅσο καὶ μὲ τὴν Ἐκκλησιολογία.

* Ἐπεξεργασμένη μορφή εἰσήγησης πού ἀνακοινώθηκε στὰ ἀγγλικά στὸ πλαίσιο τῆς Ἐπιτροπῆς Πίστη καὶ Τάξη τοῦ ΠΣΕ, ἡ ὁποία συνήλθε στὴν Πρετόρια τῆς Ν. Ἀφρικής μεταξύ 15-22 Ἰουνίου 2017.

** Ὁ Γεώργιος Δ. Μαρτζέλος εἶναι Ὁμότ. Καθηγητὴς Θεολογικῆς Σχολῆς ΑΠΘ καὶ Διευθυντὴς τοῦ Μεταπτυχιακοῦ Προγράμματος Θεολογικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Νεάπολης Πάφου.

Ἐκκλησιολογία καὶ Πνευματολογία

Ἡ Ἐκκλησιολογία στὴν Ὁρθόδοξη Παράδοση εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένη μὲ τὴν Πνευματολογία. Κι αὐτὸ ὄχι μόνο γιατί τὸ Ἅγ. Πνεῦμα πρωτοστάτησε στὴν ἴδρυση τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς, ἀλλὰ καὶ γιατί ὁλόκληρη ἡ Ἐκκλησία ὡς «σῶμα Χριστοῦ» συγκροτεῖται διαχρονικὰ καὶ συνέχεται ἀπὸ τὴν ἐνεργὸ παρουσία καὶ ἐνέργεια τοῦ Ἅγ. Πνεύματος, τὸ ὁποῖο κατοικώντας μέσα στὰ μέλη αὐτοῦ τοῦ σώματος τὰ καθιστᾷ ταυτόχρονα καὶ «ναὸν Θεοῦ»¹. Ὅπως παρατηρεῖ ἐν προκειμένῳ ὁ ἅγ. Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, «εἰ μὴ Πνεῦμα παρῆν, οὐκ ἂν συνέστη ἡ Ἐκκλησία, εἰ δὲ συνίσταται ἡ Ἐκκλησία, εὐδὴλον ὅτι τὸ Πνεῦμα πάρεστιν»². Μὲ ἄλλα λόγια τὸ Ἅγ. Πνεῦμα εἶναι αὐτὸ πού, ὅπως ψάλλεται σὲ ἓνα τροπάριον τοῦ Ἑσπερινοῦ τῆς Πεντηκοστῆς, «ὄλον συγκροτεῖ τὸν θεσμὸν τῆς Ἐκκλησίας»³. Αὐτὸ εἶναι πού ἐνεργεῖ ποικιλοτρόπως μέσα στὴν Ἐκκλησία, διανέμοντας τὰ διάφορα χαρίσματα καὶ τὰ λειτουργήματα «ἰδίᾳ ἐκάστῳ καθὼς βούλεται»⁴, ἔτσι ὥστε νὰ συγκροτεῖται ὁλόκληρος ὁ «θεσμὸς τῆς Ἐκκλησίας». Αὐτὸ εἶναι πού μὲ τὴν ποικιλία τῶν χαρισμάτων του συμβάλλει δημιουργικὰ στὴ θεσμικὴ ὀργάνωση τῆς Ἐκκλησίας καὶ στὴν οἰκοδόμησι καὶ διασφάλισι τῆς ἐνότητάς της ὡς «σώματος τοῦ Χριστοῦ».

Τὴν ἀλήθεια αὐτὴ ἰδιαίτερα ἐξαιρεῖ ὁ ἀπόστολος Παῦλος στὴν *Α΄ πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολή* του, θεωρώντας τὴν Ἐκκλησία ὡς χαρισματικὸ σῶμα, ὡς «σῶμα Χριστοῦ»⁵, ἀποτελούμενο ἀπὸ μέλη πού κοσμοῦνται ἀπὸ τὰ ποικίλα χαρίσματα τοῦ Ἅγ. Πνεύματος, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκαταλέγει μάλιστα καὶ τὰ διάφορα ἐκκλησιαστικὰ λειτουργήματα. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἐνότητα πού ἔχει ἡ Ἐκκλησία ὡς χαρισματικὸ σῶμα εἶναι κατὰ τὸν ἀπόστολο Παῦλο χαρισματικὴ καὶ λειτουργικὴ. Ἡ ποικιλία τῶν χαρισμάτων, μὲ τὰ ὁποῖα κοσμοῦνται τὰ μέλη αὐτοῦ τοῦ σώματος, ὄχι μόνο δὲν ἀποτελεῖ αἰτία διάσπασης, ἀλλὰ συνιστᾷ βασικὴ καὶ ἀναγκαία προϋπόθεση γιὰ τὴν ἐπίτευξι λειτουργικῆς κοινωνίας καὶ σχέσης τῶν μελῶν μεταξύ τους, μὲ στόχο τὴν οἰκοδόμησι καὶ διασφάλισι τῆς

1. Βλ. *1 Κορ.* 3, 16· 6, 19.

2. Βλ. *Ὁμιλία εἰς τὴν Πεντηκοστήν*, PG 50, 459.

3. Βλ. *Πεντηκοστάριον*, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἐν Ἀθήναις 1959, σ. 200.

4. Βλ. *1 Κορ.* 12, 11.

5. Βλ. *1 Κορ.* 12, 27. *Ἐφεσ.* 1, 23· 4, 12· 5, 30. *Κολ.* 1, 24.

χαρισματικής ένότητας αυτού του σώματος. Κανένα από τα μέλη του χαρισματικού αυτού σώματος δεν λειτουργεί αυτόνομα και ανεξάρτητα από τα άλλα ούτε –πολύ περισσότερο– θεωρείται περιττό ή άχρηστο, αλλά όλα ανεξαιρέτως και με τη δική του το καθένα προσωπική ιδιαιτερότητα, ως φορείς των χαρισμάτων του Άγ. Πνεύματος, επιτελούν έναν ιδιαίτερο λειτουργικό ρόλο για την οικοδόμηση και διασφάλιση της εκκλησιαστικής έντητας⁶. Έτσι συγκροτείται ως χαρισματικό σώμα ο «θεσμός της Έκκλησίας».

Υπό την έννοια αυτή, όπως αντιλαμβανόμαστε, δεν έχει καμιά θέση ή διαλεκτική μεταξύ θεσμού και χαρίσματος μέσα στο πλαίσιο της ορθόδοξης Έκκλησιολογίας. Όχι μόνο η Έκκλησία ως θεσμός, αλλά και όλοι οι επιμέρους θεσμοί και τα χαρίσματα μέσα στην Έκκλησία, που απορρέουν από τον γενικότερο θεσμό της Έκκλησίας, είναι καρπός της ενεργού παρουσίας και ενεργείας του Άγ. Πνεύματος⁷.

Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι η Έκκλησία θα πρέπει να νοείται αποκλειστικά ως έργο του Άγ. Πνεύματος, ως κοινωνία του Άγ. Πνεύματος, όπως την χαρακτήρισαν ορισμένοι σλαβόφιλοι του 19^{ου} αιώνα υπό τον Α. Khomiakov, καθώς και ο Ν. Afanasiev τον 20^ο αιώνα, οι οποίοι οδηγήθηκαν κατ' αυτόν τον τρόπο σ' έναν ιδιότυπο πνευματομονισμό από αντίδραση προς τον διαφαινόμενο χριστομονισμό της δυτικής Έκκλησιολογίας. Γι' αυτό δικαίως ο G. Florovsky αντίταχθηκε στη θέση του Khomiakov, τονίζοντας τη χριστολογική βάση της Έκκλησιολογίας και επισημαίνοντας ότι με το να χαρακτηρίζει ο Khomiakov την Έκκλησία απλώς ως «κοινωνία του Άγ. Πνεύματος» δίνει κοινωνιολογική διάσταση στην Έκκλησία, υποτιμώντας την ιστορία. Άλλοι βέβαια ορθόδοξοι θεολόγοι, όπως ο V. Lossky, ο Ν. Νησιώτης, ο Β. Bobrinsky κ.ά., από αντίδραση στον Florovsky τόνισαν περισσότερο την πνευματολογική διάσταση της ορθόδοξης Έκκλησιολογίας⁸.

6. Βλ. και Ν. Α. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματική και Συμβολική Θεολογία Β' (Έκθεση της ορθόδοξης πίστης)*, έκδ. Π. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1985, σ. 414 κ.έ. Γ. Ι. ΜΑΝΤΖΑΡΙΑΔΗ, *Κοινωνιολογία του Χριστιανισμού*, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 48.

7. Βλ. Γ. Δ. ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ, «Η έννοια θεσμού και χαρίσματος και η σημασία της για την έννοια της Έκκλησίας», στο *Θεσμός και χάρισμα στην ανατολική και δυτική παράδοση (Στ' Διαχριστιανικό Συμπόσιο [Βέροια, 4-9 Σεπτεμβρίου 1999])*, έκδ. "Τμήμα Θεολογίας Α.Π.Θ. - Athenaeum Antonianum di Roma - Ίερά Μητρόπολις Βεροίας, Ναούσης και Καμπανίας", Θεσσαλονίκη 2006, σ. 63-77.

8. Περισσότερα για το θέμα αυτό βλ. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΠΕΡΓΑΜΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΗΖΙΟΥΛΑ, «Η Εύχαριστητική Έκκλησιολογία στην Όρθόδοξη Παράδοση», *Θεολογία* 80,4 (2009), σ. 6 έξ.· ΤΟΥ

Ὅσοσο δὲν θὰ πρέπει νὰ διαφεύγει τῆς προσοχῆς μας ὅτι ἡ Ἐκκλησία εἶναι καὶ νοεῖται ὡς τὸ «σῶμα τοῦ Χριστοῦ», ὁ ὁποῖος «ἠγάπησε τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἑαυτὸν παρέδωκεν ὑπὲρ αὐτῆς, ἵνα αὐτὴν ἀγιάσει, καθαρῶς τῷ λουτρῷ τοῦ ὕδατος ἐν ῥήματι, ἵνα παραστήσῃ αὐτὴν ἑαυτῷ ἔνδοξον τὴν ἐκκλησίαν, μὴ ἔχουσαν σπίλον ἢ ῥυτίδα ἢ τι τῶν τοιούτων, ἀλλ' ἵνα ᾖ ἁγία καὶ ἄμωμος»⁹. Ὁ Χριστὸς εἶναι αὐτός, ὁ ὁποῖος σύμφωνα μὲ τὴν ὑπόσχέσιν του ἔστειλε τὸν Παράκλητο στοὺς ἀποστόλους του κατὰ τὴν ἡμέρα τῆς Πεντηκοστῆς καὶ ἴδρυσε ὡς σῶμα Του τὴν Ἐκκλησία, γενόμενος ἡ «κεφαλή» τῆς. Κι ὅπως ὁ Χριστὸς ἀποτελεῖ τὴν «κεφαλή» τῆς Ἐκκλησίας, ἔτσι καὶ τὸ Ἅγ. Πνεῦμα κατὰ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἀλλὰ καὶ σύμφωνα μὲ ὀρισμένους νεώτερους ὀρθοδόξους θεολόγους, ἀποτελεῖ τὴν ψυχὴ τῆς Ἐκκλησίας ποὺ τὴ ζωοποιεῖ ὡς «σῶμα Χριστοῦ» καὶ συνδέει τὰ μέλη τῆς μὲ τὴν κεφαλὴ καὶ μεταξὺ τους¹⁰. Ἐπομένως ἡ Πνευματολογία δὲν θὰ πρέπει νὰ νοεῖται ἀποκομμένη ἀπὸ τὴν Χριστολογία στὸ πλαίσιο τῆς Ἐκκλησιολογίας.

Ἄλλωστε τὸ Ἅγ. Πνεῦμα ὄχι μόνο στὴν Ἐκκλησία, ἀλλὰ σ' ὀλόκληρη τὴν οἰκονομία, ποτὲ δὲν ἐνεργεῖ κατὰ τὴν ὀρθόδοξη πατερικὴ παράδοση ἀποκομμένο καὶ ἀνεξάρτητο ἀπὸ τὸν Υἱό. Καὶ τὰ τρία θεῖα πρόσωπα ἐνεργοῦν ἀπὸ κοινοῦ στὴν οἰκονομία, γιατί μία εἶναι ἡ ἐκφαινόμενη στὴν κτίση καὶ τὴν ἱστορία ἐνέργεια τῆς Ἅγ. Τριάδος. Ὅσοσο κάθε πρόσωπο ἔχει νὰ ἐπιτελέσει ἕναν ἰδιαίτερο ρόλο κατὰ τὴν ἐκδήλωση τῆς κοινῆς τους ἐνέργειας: ὁ Πατὴρ ὡς πηγὴ καὶ αἰτία κάθε θείας ἐνέργειας ποὺ ἐκφαίνεται στὴν οἰκονομία ἐπιτελεῖ τὸ προκαταρκτικὸ ἔργο, ἐκφράζοντας ἐν προκειμένῳ τὴ βούλησίν του γιὰ τὴν ἴδρυση τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ Υἱῷ πρὸς σωτηρία τοῦ κόσμου· ὁ Υἱός, ὡς ἡ δημιουργικὴ αἰτία τῶν πάντων, «δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο», πραγματοποιεῖ δημιουργικὰ τὸ

ΙΔΙΟΥ, «Ἐκκλησιολογία, Χριστολογία, Πνευματολογία», στὸ <http://www.oodegr.com/oode/dogmat1/P5.htm>, J. D. ZIZIOULAS, *Being as Communion. Studies in Personhood and the Church*, St Vladimir's Seminary Press, Crestwood, New York 1985, σ. 124 κ.έ.· ΣΤ. ΓΙΑΚΚΑΖΟΓΛΟΥ, «Ἡ σύνθεση Χριστολογίας καὶ Πνευματολογίας καὶ οἱ ἐκκλησιολογικὲς συνέπειές τῆς στὸ ἔργο τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου Ἰωάννη Δ. Ζηζιούλα», στὸ *Πρόσωπο, Ἐνχαριστία καὶ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ σὲ ὀρθόδοξη καὶ οἰκουμενικὴ προοπτικὴ. Σύναξις Ἐνχαριστίας πρὸς τιμὴν τοῦ Μητροπολίτη Περγάμου Ἰωάννη Δ. Ζηζιούλα*, Ἐκδοτικὴ Δημητριάδος (Ἀκαδημία Θεολογικῶν Σπουδῶν Βόλου), Βόλος 2016, σ. 156 κ.έ.

9. Ἐφεσ. 5, 25-27.

10. Βλ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ, *Εἰς Ἐφεσίους*, Ὀμιλία 9, 3, PG 62, 72· *Εἰς Κολοσσαεῖς*, Ὀμιλία 1, 3, PG 62, 303. Πρβλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος* 32, 11, PG 36, 185. Βλ. καὶ Ι. ΚΑΡΜΙΡΗ, *Ἡ ἐκκλησιολογία τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν*, Ἀθήναι 1962, σ. 64 ἐξ. V. LOSSKY, *Ἡ Μυστικὴ Θεολογία τῆς Ἀνατολικῆς Ὀρθοδόξου Ἐκκλησίας*, Θεσ/νίκη 1964, σ. 206 ἐξ.

θέλημα του Πατρός, αναλαμβάνοντας το σωτηριώδες αυτό έργο με την ένανθρωπιση, τη σταύρωση, την ανάστασή του, καθώς και με την ίδρυση της Έκκλησίας δια του Άγ. Πνεύματος· τὸ Άγ. Πνεῦμα με τη σειρά του ὡς τελειωτική αἰτία τῶν πάντων ὁλοκληρώνει τὸ έργο του Υἱοῦ, συμβάλλοντας στην ήθική και πνευματική τελείωση, τὸν ἁγιασμό και τὴ θέωση τῶν πιστῶν με τὴν ἐπιφοίτησή του και τὴν ἐνεργὸ παρουσία του μέσα στην Έκκλησία¹¹.

Όπως παρατηρεῖ ἐν προκειμένῳ ὁ Μητροπολίτης Περγάμου Ἰωάννης Ζηζιούλας, ἀναπτύσσοντας οὐσιαστικά τὴν παραπάνω πατερική θέση, ἡ Έκκλησία εἶναι μιὰ πραγματικότητα πὸ πηγάζει ἀπὸ τὴν Ἁγία Τριάδα, ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Τριαδικὸ Θεό. Εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς βουλήσεως του Πατρός –μιᾶς βουλήσεως, ἡ ὁποία εἶναι κοινὴ με τὰ ἄλλα δύο πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος– και πραγματώνεται μέσα ἀπὸ τὴν οἰκονομία του Θεοῦ, στην ὁποία συμμετέχουν και τὰ τρία πρόσωπα τῆς Ἁγίας Τριάδος. Ὡστόσο ὑπάρχει μιὰ ἰδιάζουσα συμβολὴ του κάθε προσώπου τῆς Ἁγ. Τριάδος στην πραγμάτωση τῆς Έκκλησίας. Ὅπως ὅλα στην οἰκονομία ξεκινοῦν ἀπὸ τὸν Πατέρα και ἐπανερχονται στὸν Πατέρα, ἔτσι και ἡ Έκκλησία ἔχει τὴν αἰτία της στὸ πρωταρχικὸ θέλημα του Πατρός. Ὁ Πατὴρ «ἠυδόκησε», θέλησε νὰ ἰδρύσει τὴν Έκκλησία. Θέλησε με ἄλλα λόγια νὰ ἐνώσει τὸν κόσμο πὸ δημιούργησε με τὸν ἑαυτό Του, γιὰ νὰ μπορέσει ὁ κόσμος νὰ ζήσει ἐρχόμενος σὲ κοινωνία μαζί Του. Καὶ αὐτὴ ἡ ἐνωση του κόσμου μαζί Του ἐπιτυγχάνεται στὸ πρόσωπο του Μονογενοῦς Υἱοῦ Του. Ὁ Υἱὸς συνευδοκεῖ, συγκατατίθεται τρόπον τινὰ ἐν ἐλευθερίᾳ στὸ θέλημα του Πατρός, ἀποτελώντας τὸ πρόσωπο, στὸ ὁποῖο θὰ πραγματοποιηθεῖ αὐτὴ ἡ ἐνωση κτιστοῦ και ἀκτιστοῦ. Τὸ Ἅγιο Πνεῦμα ἔχει και αὐτὸ τὴ δικὴ του ἰδιάζουσα συμβολὴ στην ἴδρυση τῆς Έκκλησίας: νὰ καταστήσει δηλ. δυνατὴ τὴν ἐνσωμάτωση τῆς κτίσεως στὸν Υἱό, προσφέροντας με τὴν παρουσία Του τὴ δυνατότητα στην κτίση νὰ βγεῖ ἔξω ἀπὸ τὰ ὅρια της, ὥστε νὰ γίνεῖ δυνατὴ ἡ ἐνσωμάτωσή της στὸν Υἱὸ και νὰ ἐπιτευχθεῖ ἔτσι ἡ θέωσή της. Κι αὐτὸ γιὰ τὴν κτίση, ὄχι μόνο λόγω τῆς πτώσεώς της, ἀλλὰ κυρίως λόγω τῶν πεπερασμένων ὄντολογικῶν ὁρίων της, δὲν μπορεῖ ἀπὸ μόνῃ της νὰ ἐνσωματωθεῖ στὸν Υἱὸ και νὰ κοι-

11. Βλ. Μ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, *Περὶ Ἁγίου Πνεύματος* 38, PG 32, 136 BC· ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΘΕΟΛΟΓΟΥ, *Λόγος 34, Εἰς τοὺς Αἰγύπτου ἐπιδημήσαντας*, 8, PG 36, 249 A· ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΝΥΣΣΗΣ, *Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τρεῖς Θεοὺς, Πρὸς Ἀβλάβιον*, PG 45, 125 C· 128 C· ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, «Ὁμολογία Πίσσεως», στὸ *Τόμος Συνοδικὸς 3*, PG 151, 765 A· 766 A. Βλ. και Γ. Δ. ΜΑΡΤΖΕΛΟΥ, ὄπ. παρ., σ. 110 κ.έ. Ν. Α. ΜΑΤΣΟΥΚΑ, *Δογματικὴ και Συμβολικὴ Θεολογία Β΄* (*Ἔκθεση τῆς ὀρθόδοξης πίστεως*), Θεσσαλονίκη 1985, σ. 95.

ωνήσει με τὸν Θεό. Πρέπει νὰ ὑπερβεῖ τὰ ὄρια τῆς, γιὰ νὰ μπορέσει ὡς πεπερασμένη νὰ χωρέσει μέσα στὸ ἄπειρο καὶ νὰ κοινωνήσει μαζί του. Καὶ αὐτὸ ἀκριβῶς συντελεῖται μετὰ τὴν ἰδιάζουσα συμβολὴ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος. Μὲ λίγα λόγια ἡ Ἐκκλησία ἐντάσσεται μέσα σ' αὐτὸν τὸν Τριαδικὸ σχεδιασμὸ, κατὰ τὸν ὁποῖο ὁ Πατὴρ «εὐδοκεῖ» γιὰ τὴν ἴδρυσή τῆς, ὁ Υἱὸς προσφέρει τὸν ἑαυτοῦ γιὰ τὴν ἐνσωμάτωση τῆς κτίσης καὶ τῆς κοινωνίας τῆς μετὰ τὸ Θεὸ καὶ τὸ Ἁγ. Πνεῦμα ἐλευθερώνει τὴν κτίση ἀπὸ τὰ ὄρια καὶ τοὺς περιορισμοὺς τῆς φύσεώς τῆς, ὥστε νὰ ἐπιτευχθεῖ ἡ ἐνσωμάτωσή τῆς στὸν Υἱὸ καὶ ἡ κοινωνία τῆς μετὰ τὸν Θεό, πράγμα πού εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ τὴ θέωσή τῆς¹². Γι' αὐτὸ, πιστεύουμε, δὲν εἶναι καθόλου τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι σὲ κάθε εὐχαριστιακὴ σύναξη γίνεται ἐπίκληση τοῦ Ἁγ. Πνεύματος ἀπὸ τὸν ἐπίσκοπο ἢ τὸν πρεσβύτερο, προκειμένου αὐτὸ νὰ κατέλθει καὶ νὰ μεταβάλει τὸν προσφερόμενο ἄρτο καὶ οἶνο σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, στὸ ὁποῖο συμμετέχοντας οἱ πιστοὶ ἐνσωματώνονται στὸν Χριστὸ καὶ γίνονται ζωντανὰ μέλη τοῦ σώματός Του, δηλ. Ἐκκλησία.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει μάλιστα νὰ τονίσουμε ὅτι ἡ ἐπίκληση αὐτὴ δὲν ἀναφέρεται μόνο στὴν κάθοδο καὶ ἐπενέργεια τοῦ Ἁγ. Πνεύματος στὰ προσφερόμενα δῶρα τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου, ὥστε ἡ μεταβολὴ τους σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ νὰ συντελεῖται οὕτως εἰπεῖν κατὰ μαγικὸ τρόπο, ἀνεξάρτητα δηλ. ἀπὸ τὴν ἐν Ἁγ. Πνεύματι συμμετοχὴ τῶν πιστῶν, ἀλλὰ ἀντιθέτως· σ' αὐτὴν γίνεται λόγος καὶ γιὰ τὴν κάθοδο καὶ ἐπενέργεια τοῦ Ἁγ. Πνεύματος σ' ὅλα τὰ μέλη τῆς τοπικῆς εὐχαριστιακῆς σύναξης¹³. Κι αὐτὸ εἶναι ἀπολύτως εὐλόγο, γιὰ τὸ Ἁγ. Πνεῦμα εἶναι αὐτὸ πού δίνει τὴ δυνατότητα στοὺς πιστοὺς τόσο διὰ τοῦ καθαιγιασμοῦ καὶ τῆς μεταβολῆς τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ οἴνου σὲ σῶμα καὶ αἷμα Χριστοῦ, ὅσο καὶ διὰ τῆς ἐπελεύσεώς του σ' αὐτοὺς νὰ ἐνσωματωθοῦν εὐχαριστιακὰ στὸν Χριστὸ καὶ νὰ γίνουν μετὰ τὸν τρόπο αὐτὸ Ἐκκλησία. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε στὴν ὀρθόδοξη θεολογία τονίζεται ἐμφαντικὰ, ὅσον ἀφορᾷ τὴ σύσταση τῆς Ἐκκλησίας, τόσο ἡ καθοριστικὴ συμβολὴ τοῦ Ἁγ. Πνεύματος, ὅσο καὶ ἡ καθο-

12. Βλ. ΙΩ. ΖΗΖΙΟΥΛΑ, «Ἡ Τριαδολογικὴ βάση τῆς Ἐκκλησιολογίας», στὸ <http://www.oodegr.com/oode/dogmat1/ST2c.htm>.

13. Βλ. «Ἡ Θεία Λειτουργία τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου», στὸ <http://www.chiesaortodossa-firenze.org/materials/LiturgiaStJohnGR.pdf>, σ. 10 ἐξ.: «παρακαλοῦμέν σε καὶ δεόμεθα καὶ ἱκετεύομεν· κατάπεμψον τὸ Πνεῦμά σου τὸ Ἅγιον ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ προκειμένα δῶρα ταῦτα. Καὶ ποιήσον τὸν μὲν ἄρτον τούτον τίμιον σῶμα τοῦ Χριστοῦ σου. Ἀμήν. Τὸ δὲ ἐν τῷ ποτηρίῳ τούτῳ τίμιον αἷμα τοῦ Χριστοῦ σου. Ἀμήν. Μεταβαλὼν τῷ Πνεύματί σου τῷ Ἁγίῳ. Ἀμήν· Ἀμήν· Ἀμήν. Ὡστε γενέσθαι τοῖς μεταλαμβάνουσιν... εἰς κοινωνίαν τοῦ Ἁγίου σου Πνεύματος...».

ριστική σημασία της Θείας Εὐχαριστίας, ιδιαίτερος μέσα στο πλαίσιο της λεγόμενης «εὐχαριστιακῆς Ἐκκλησιολογίας»¹⁴.

Κατὰ συνέπεια ἡ Ἐκκλησία δὲν εἶναι ἔργο ἑνὸς μόνο θείου προσώπου, ἀλλὰ καὶ τῶν τριῶν προσώπων τῆς Ἁγ. Τριάδος. Γι' αὐτὸ ἀπὸ ἄποψη ὀρθόδοξη δὲν μπορεῖ νὰ γίνει λόγος γιὰ Ἐκκλησιολογία χωρὶς ἀναφορὰ στὴν Τριαδολογία, καὶ ἰδιαίτερος στὴν κοινωνία τῶν προσώπων τῆς Ἁγ. Τριάδος κατὰ τὴν ἐπιτέλεση τοῦ ἔργου τῆς θείας οἰκονομίας. Ἄλλωστε δὲν πρέπει νὰ ξεχνοῦμε ὅτι τόσο στὴ βιβλικὴ ὅσο καὶ στὴν πατερικὴ παράδοση ὄχι μόνο ἡ εἰκόνα τῆς Ἐκκλησίας ὡς σώματος τοῦ Χριστοῦ, ἀλλὰ καὶ ἡ κοινωνία τῶν προσώπων τῆς Ἁγ. Τριάδος γενικότερα ἀποτελεῖ τὸ μοντέλο καὶ τὸ πρότυπο τῆς Ἐκκλησίας ὡς κοινωνίας τῶν πιστῶν¹⁵. Ὅπως παρατηρεῖ ἐν προκειμένῳ ὁ π. Γ. Δράγας, «Ἡ Ἁγ. Τριάδα εἶναι ἡ μοναδικὴ βάση καὶ πηγὴ ὑπαρξῆς τῆς Ἐκκλησίας, καὶ ὡς τέτοια ἡ Ἐκκλησία εἶναι κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωση τοῦ Θεοῦ. Αὐτὴ ἡ ὑπαρξὴ τῆς κατ' εἰκόνα τῆς Ἁγ. Τριάδος συνιστᾷ τὸν τρόπο ὑπάρξεως τῆς Ἐκκλησίας, ὁ ὁποῖος ἀποκαλύπτει στὴν πραγματικότητά τὴ φύση τῆς. Εὐρισκόμενη ἐν τῷ Θεῷ ἡ Ἐκκλησία ἀντανακλᾷ στὴ γῆ τὴν ἐνότητα τοῦ Θεοῦ στὴν Τριαδικότητά Του. Ὅ,τι εἶναι φυσικὸ στὸν Θεὸ δίνεται στὴν Ἐκκλησία κατὰ χάριν»¹⁶.

2. Ὁρθόδοξη Ἐκκλησιολογία καὶ Πνευματικότητα

Πρὶν ἀναφερθοῦμε στὴ σχέση μεταξύ Ὁρθόδοξης Ἐκκλησιολογίας καὶ Πνευματικότητας, πρέπει νὰ διευκρινίσουμε τὴν ἔννοια τοῦ ὅρου «πνευματικότητα» ἀπὸ ὀρθόδοξη ἄποψη, δεδομένου ὅτι ὁ ὅρος αὐτὸς εἶναι πολυσήμαντος καὶ χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὴ φιλοσοφία, τὴ θεολογία, τὴν ψυχολογία, καθὼς καὶ τὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες καὶ τὶς ἐπιστῆμες τοῦ πολιτισμοῦ μὲ τελείως διαφορετικὴ ἔννοια, εἰς τρόπον ὥστε νὰ δημιουργεῖται τεράστια σύγχυση κατὰ τὴ χρήση του. Συχνὰ ἐπίσης, ἀκόμη καὶ μεταξύ θεολόγων, ὁ ὅρος «πνευματικότητα»

14. Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ ΠΕΡΓΑΜΟΥ ΙΩΑΝΝΟΥ ΖΗΖΙΟΥΛΑ, «Ἡ Εὐχαριστιακὴ Ἐκκλησιολογία στὴν Ὁρθόδοξη Παράδοση», ὁ.π., σ. 5-25. Philip Kariatlis, «Affirming Koινωνia Ecclesiology: An Orthodox Perspective», σὺν *Phronema* 27,1 (2012), σ. 51-66.

15. Βλ. Ἰω. 17, 20-21. Βλ. καὶ ΙΓΝΑΤΙΟΥ ΑΝΤΙΟΧΕΙΑΣ, *Μαγνησιεύσιν* 7, PG 5, 668 B· 13, PG 5, 673 A· *Σμυρναίσις* 8, PG 5, 713 B· Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Κατὰ Ἀρειανῶν* 3, 21, PG 26, 365 C – 368 A· 22, PG 26, 368 C – 369 B· 23, PG 26, 372 ABC.

16. Βλ. G. DRAGAS, «Orthodox Ecclesiology in Outline», σὺν *The Greek Orthodox Theological Review* 26,3 (1981), σ. 185.

νοείται με μιὰ ιδεολογικο-φιλοσοφική σημασία πού ἀναφέρεται σέ ἕναν τρόπο ζωῆς διαφορετικό ἢ καί ἀντίθετο με τόν ὑλιστικό τρόπο ζωῆς, σάν νά σχετίζεται ἀποκλειστικά με τὸ ἀνθρώπινο πνεῦμα καί ὄχι με τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ.

Μιά τέτοια ἀντιλήψη, ὅπως ἀντιλαμβανόμαστε, ἀποξενώνει τὴν πνευματικότητα ἀπὸ τὴν πηγὴ καί αἰτία τῆς πνευματικῆς ζωῆς πού εἶναι κατὰ τὴ βιβλικὴ καί πατερικὴ παράδοση τὸ Ἅγ. Πνεῦμα. Ἔτσι ἀπὸ καθαρὰ ὀρθόδοξη ἀποψη ὁ ὅρος «πνευματικότητα» σημαίνει τὴν ἁγιοπνευματικὴ ἐμπειρία καί ζωὴ τῶν πιστῶν μέσα στὴν Ἐκκλησία. Πρόκειται γιὰ μιὰ ἐμπειρία καί ζωὴ πού χαρακτηρίζεται ἀπὸ τοὺς καρποὺς τοῦ Ἅγ. Πνεύματος: «ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χριστότητα, ἀγαθοσύνη, πίστη, πραότητα, ἐγκράτεια», ὅπως τοὺς περιγράφει συνοπτικά ὁ ἀπόστολος Παῦλος στὴν πρὸς Γαλάτας ἐπιστολὴ του¹⁷. Εἶναι οἱ καρποὶ πού ἐκφράζουν τὴ ζωὴ καί τὴν ἐμπειρία τῆς θεώσεως μέσα στὴν Ἐκκλησία, κατὰ τὴν ὁποία σύμφωνα με τὸν ἅγ. Μάξιμο Ὁμολογητὴ καί τὸν ἅγ. Γρηγόριο Παλαμᾶ οἱ πιστοὶ ὡς μέλη τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ γίνονται πραγματικοὶ θεοί, ἔχοντας κατὰ χάριν ὅ,τι ἔχει ὁ Θεὸς κατὰ φύσιν «χωρὶς τῆς κατ' οὐσίαν ταυτότητος»¹⁸. Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτὴ ἡ ὀρθόδοξη Πνευματικότητα ὡς στενὰ συνδεδεμένη με τὴν παρουσία τοῦ Ἅγ. Πνεύματος μέσα στὴν Ἐκκλησία καί τὴν ἐν Ἅγ. Πνεύματι ζωὴ καί ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένη με τὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησιολογία.

Γιὰ νὰ κατανοήσουμε καλύτερα τὴ σχέση ὀρθόδοξης Ἐκκλησιολογίας καί Πνευματικότητας πρέπει νὰ λάβουμε ὑπόψη τὴ γενικότερη σχέση πού παρατηρεῖται μέσα στὴν ὀρθόδοξη παράδοση μεταξὺ Πνευματικότητας καί Θεολογίας, τῆς ὁποίας μία πτυχὴ εἶναι ἡ Ἐκκλησιολογία. Τόσο στενὰ εἶναι συνδεδεμένη ἡ Θεολογία με τὴν Πνευματικότητα στὴν ὀρθόδοξη παράδοση, ὥστε νὰ μὴν μποροῦμε νὰ νοήσουμε τὴ μιὰ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἄλλη. Πρόκειται γιὰ δύο ὄψεις τῆς ἴδιας πραγματικότητας πού ἐγκαινίασε ἡ ἐνανθρώπηση τοῦ Θεοῦ Λόγου μέσα στὴν ἱστορία. Θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι ἡ ὀρθόδοξη Θεολογία ἀποτελεῖ τὴ θεωρητικὴ ἔκφραση τῆς ὀρθόδοξης Πνευματικότητας, ὅπως ἀκριβῶς καί ἡ ὀρθόδοξη Πνευματικότητα ἀποτελεῖ τὴν πρακτικὴ βίωση τοῦ περιεχομένου τῆς ὀρθόδοξης Θεολογίας. Ἔτσι θεωρία καί πράξη, θεολογία καί πνευματικὴ ἐμπειρία καί ζωὴ –ἢ ἀλλιῶς δόγμα καί ἦθος– συνδέονται

17. Βλ. Γαλ. 5, 22.

18. Βλ. ΜΑΞΙΜΟΥ ΟΜΟΛΟΓΗΤΟΥ, *Πρὸς Θαλάσσιον, Περὶ τῶν διαφόρων ἀπόρων τῆς θείας Γραφῆς*, 22, PG 90, 320 A· ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, *Θεοφάνης ἢ Περὶ θεότητος καὶ τοῦ κατ' αὐτὴν ἀμεθέκτου καὶ μεθεκτοῦ*, PG 150, 936 C.

ἄρρηκτα μέσα στην ὀρθόδοξη παράδοση. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγο κάθε προσπάθεια ἀλλοιώσεως τοῦ περιεχομένου τῆς ὀρθόδοξης Θεολογίας ἀπὸ τοὺς κατὰ καιροὺς ἐμφανισθέντες αἵρετικούς μέσα στην ἱστορία θεωρήθηκε ἀπὸ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας σὰν προσπάθεια ἀλλοιώσεως τῆς πνευματικῆς ἐμπειρίας καὶ ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας. Ἀλλὰ καὶ κάθε προσπάθεια διατυπώσεως τοῦ ὀρθοδόξου δόγματος ἀπὸ τοὺς Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας, ἔτσι ὥστε νὰ ἀποκλείεται ἡ ὁποιαδήποτε αἵρετική παραχάραξη, στοχεύει σὲ τελευταία ἀνάλυση στὴ διασφάλιση τῆς πνευματικῆς ἐμπειρίας καὶ ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας. Αὐτὸ γίνεται σαφέστερο ἂν λάβουμε ὑπόψη ὅτι οἱ Πατέρες ἀντιμετώπισαν τόσο τὶς τριαδολογικὲς, ὅσο καὶ τὶς χριστολογικὲς αἱρέσεις, ἐπισημαίνοντας κατὰ πρῶτο καὶ κύριο λόγο τὶς ἀρνητικὲς ἐπιπτώσεις ποὺ εἶχαν γιὰ τὴν πραγμάτωση τῆς σωτηρίας καὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Μὲ ἄλλα λόγια τὸ κύριο ἐνδιαφέρον τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας τόσο κατὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν αἱρέσεων, ὅσο καὶ κατὰ τὴν ἀνάπτυξη καὶ διατύπωση τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τους ἦταν νὰ διασφαλίσουν τὴν πραγματικότητα τῆς θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου. Ἐὰν ἡ ἐνανθρώπιση τοῦ Θεοῦ Λόγου ἀποτελεῖ τὴν ἀρχὴ καὶ τὴν βάση τῆς νέας ἐν Χριστῷ πραγματικότητας, ἡ θέωση τοῦ ἀνθρώπου ἀποτελεῖ τὸ τέλος καὶ τὸν σκοπὸ τῆς. Ἀκριβῶς αὐτὴ τὴ βασικὴ ἀλήθεια ὑπογραμμίζει μὲ ἀνεπανάληπτο καὶ μοναδικὸ τρόπο ὁ Μ. Ἀθανάσιος, ὅταν λέγει: «Αὐτός (δηλ. ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ)... ἐνηθρώπησεν, ἵνα ἡμεῖς θεοποιηθῶμεν»¹⁹. Ὅπως λοιπὸν τὸ κέντρο τῆς ὀρθόδοξης Θεολογίας εἶναι ἡ ἐνανθρώπιση τοῦ Θεοῦ Λόγου, ἔτσι καὶ τὸ κέντρο τῆς ὀρθόδοξης Πνευματικότητας εἶναι ἡ θέωση τοῦ ἀνθρώπου. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγο ἡ στενὴ σχέση ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου δὲν ὑπογραμμίζει μόνον τὴν στενὴν σχέση μεταξὺ Χριστολογίας καὶ Σωτηριολογίας μέσα στην ὀρθόδοξη παράδοση, ἀλλὰ ἀναδεικνύει καὶ τὴν στενὴν καὶ λειτουργικὴν σχέση ποὺ ὑπάρχει ἀνάμεσα στην ὀρθόδοξη Θεολογία καὶ τὴν ὀρθόδοξη Πνευματικότητα. Σ' ὁλόκληρη τὴν πατερικὴ παράδοση ἡ σχέση αὐτὴ παραμένει ἄρρηκτη.

Μὲ βάση τὰ δεδομένα αὐτὰ ἀντιλαμβανόμεστε ὅτι ἡ ὀρθόδοξη Πνευματικότητα, ἔχοντας ὡς κέντρο τῆς τὴν πνευματικὴν ἐμπειρία τῆς θεώσεως τοῦ ἀνθρώπου, συνδέεται ἄρρηκτα καὶ λειτουργικὰ μὲ τὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησιολογία, ἀφοῦ, ὅπως τονίσαμε παραπάνω, ἡ θέωση τοῦ ἀνθρώπου πραγματοποιεῖται μέσα στην Ἐκκλησία διὰ τοῦ Χριστοῦ ἐν Ἁγ. Πνεύματι. Γι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λό-

19. Μ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ, *Περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Λόγου* 54, PG 25, 192 B.

γο είναι πολύ χαρακτηριστικό ότι ο άγ. Γρηγόριος ο Παλαμᾶς χαρακτηρίζει την Ἐκκλησία ὡς «κοινωνία τῆς θεώσεως»²⁰. Ἔτσι σὲ τελευταία ἀνάλυση ἡ ὀρθόδοξη Πνευματικότητα δὲν εἶναι παρὰ μιὰ βιωμένη Ἐκκλησιολογία μὲ ὅλες τὶς ἀναφερθεῖσες πτυχές καὶ παραμέτρους τῆς ὀρθόδοξης Θεολογίας.

Συμπέρασμα

Ὑστερα ἀπὸ ὅσα εἶπαμε γίνεται σαφές ὅτι ἡ Ἐκκλησιολογία στὴν ὀρθόδοξη παράδοση, ὅπως δὲν νοεῖται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ Χριστολογία, ἔτσι δὲν μπορεῖ νὰ νοηθεῖ ἀνεξάρτητα καὶ ἀπὸ τὴν Πνευματολογία. Κι αὐτὸ γιατί ἡ βάση τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησιολογίας εἶναι σὲ τελευταία ἀνάλυση τριαδολογική, ἐφόσον καὶ τὰ τρία πρόσωπα τῆς Ἁγ. Τριάδος συμμετέχουν ἀπὸ κοινοῦ καὶ μὲ τὴν ἰδιαίτερη τὸ καθένα συμβολὴ του στὴν ἴδρυση καὶ τὸ σωτηριῶδες ἔργο τῆς Ἐκκλησίας.

Ἐξἄλλου ἡ ὀρθόδοξη Πνευματικότητα, ἔχοντας ὡς κέντρο τῆς τὴ θέωση τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἔχει ἰδεολογικο-φιλοσοφικὸ περιεχόμενο, ἀλλὰ βρίσκεται σὲ ἄμεση καὶ λειτουργικὴ σχέση μὲ τὴν παρουσία καὶ ἐνέργεια τοῦ Ἁγ. Πνεύματος μέσα στὴν Ἐκκλησία, πρᾶγμα ποὺ ἐπισημαίνει τὸν ἄρρηκτο δεσμό τῆς τόσο μὲ τὴν ὀρθόδοξη Πνευματολογία, ὅσο καὶ μὲ τὴν ὀρθόδοξη Ἐκκλησιολογία. Μὲ τὴν ἔννοια αὐτὴ Πνευματικότητα, Πνευματολογία καὶ Ἐκκλησιολογία, παρὰ τὴ σημασιολογικὴ ἰδιαιτερότητά τους, ἀποτελοῦν ἓνα ἀδιάσπαστο σύνολο, ποὺ ἐκφράζει γενικότερα τὴν ἄρρηκτη καὶ λειτουργικὴ σχέση μεταξύ Θεολογίας καὶ Πνευματικότητας μέσα στὴν ὀρθόδοξη παράδοση.

20. Βλ. ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ ΠΑΛΑΜΑ, *Λόγος ἀποδεικτικὸς 2*, 78, ἐκδ. Π. Χρήστου, *Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ, Συγγράμματα*, τόμ. 1, Θεσσαλονίκη 1962, σ. 149. Σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτὸ βλ. ΣΤ. ΠΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ, *Κοινωνία Θεώσεως. Ἡ σύνθεση Χριστολογίας καὶ Πνευματολογίας στὸ ἔργο τοῦ Ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Παλαμᾶ*, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα 2001.

SUMMARY

“Ecclesiology, Pneumatology and Spirituality in the Orthodox Tradition”

*By George Martzelos
Emeritus Professor of AUTH
Director of the Postgraduate Program of Theological Studies
in the Neapolis University Paphos*

This article constitutes an Orthodox contribution to the relationship between Pneumatology and Ecclesiology, as presented in the document of the Faith and Order Commission “The Church. Towards a Common Vision” (No. 214). Considering this relationship from an orthodox point of view, we could say that as Ecclesiology in the Orthodox Tradition is not conceived independently of Christology, it also cannot be understood independently of Pneumatology. This is because the basis of Orthodox Ecclesiology is ultimately Trinitarian, since all three persons of the Holy Trinity participate together and each one with his personal contribution to the foundation and the salvific work of the Church.

Furthermore, the Orthodox Spirituality, having as its center the deification of man, has not an ideological-philosophical content but is in direct and functional relation to the active presence and energy of the Holy Spirit within the Church, and this fact points to its inextricable link both with Orthodox Pneumatology and Orthodox Ecclesiology. In this sense, Spirituality, Pneumatology and Ecclesiology in spite of the difference in their meaning, they constitute an inseparable whole, expressing in general the inextricable and functional relationship between Theology and Spirituality in Orthodox Tradition.